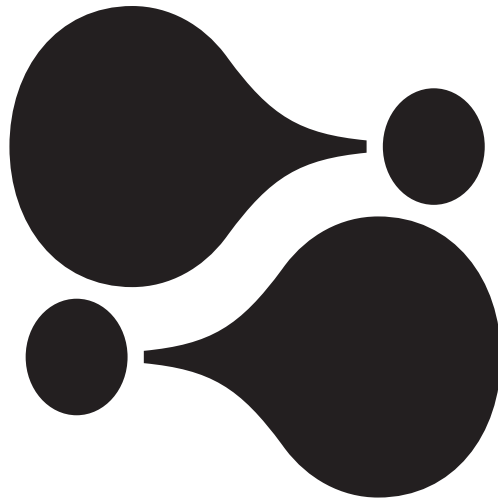

L'Amazònia, posar la vida al centre

Un matí amb Eliane Brum

Propostes per treballar a l'aula

Índex

Sobre Eliane Brum	3
Breu història de la resistència indígena al Brasil	4
Activitat 1 Una «escoltadora» a l'Amazònia	5
Activitat 2 No som tots al mateix vaixell	8
Activitat 3 La lluita contra el projecte hidroelèctric de Belo Monte	11
Activitat 4 Un canvi radical	15
Bibliografia	18

Sobre Eliane Brum

Eliane Brum (Ijuí, Rio Grande do Sul, 1960) és periodista, escriptora i documentalista. És la reportera més premiada de la història del Brasil i l'any 2021 va ser guardonada per la seva trajectòria amb el prestigiós premi Maria Moors Cabot, que atorga la Journalist School de la Columbia University. Columnista d'*El País* i col·laboradora de *The Guardian* i *The New York Times*, Brum és una de les fundadores de la plataforma de periodisme SUMAÚMA, llançada el 2022 per «explicar històries que passen a l'Amazònia i en altres parts del planeta, des de la selva i amb la perspectiva dels seus diversos pobles».

Des del 2017 viu i treballa a Altamira, a la regió del Xingu Mitjà, un dels nuclis de la destrucció de la selva amazònica. Ha publicat vuit llibres al Brasil (set de no-ficció i una novel·la), a més de participar en reculls de cròniques, contes i assajos, i ha dirigit quatre documentals. Un dels seus llibres s'acaba de traduir al castellà amb el títol *La Amazonia. Viaje al centro del mundo* (Salamandra, 2024), una barreja de reportatge periodístic i al·legat contra l'emergència climàtica, que alhora també és una crònica personal sobre la profunda transformació que va experimentar en deixar São Paulo per instal·lar-se al cor de l'Amazònia.

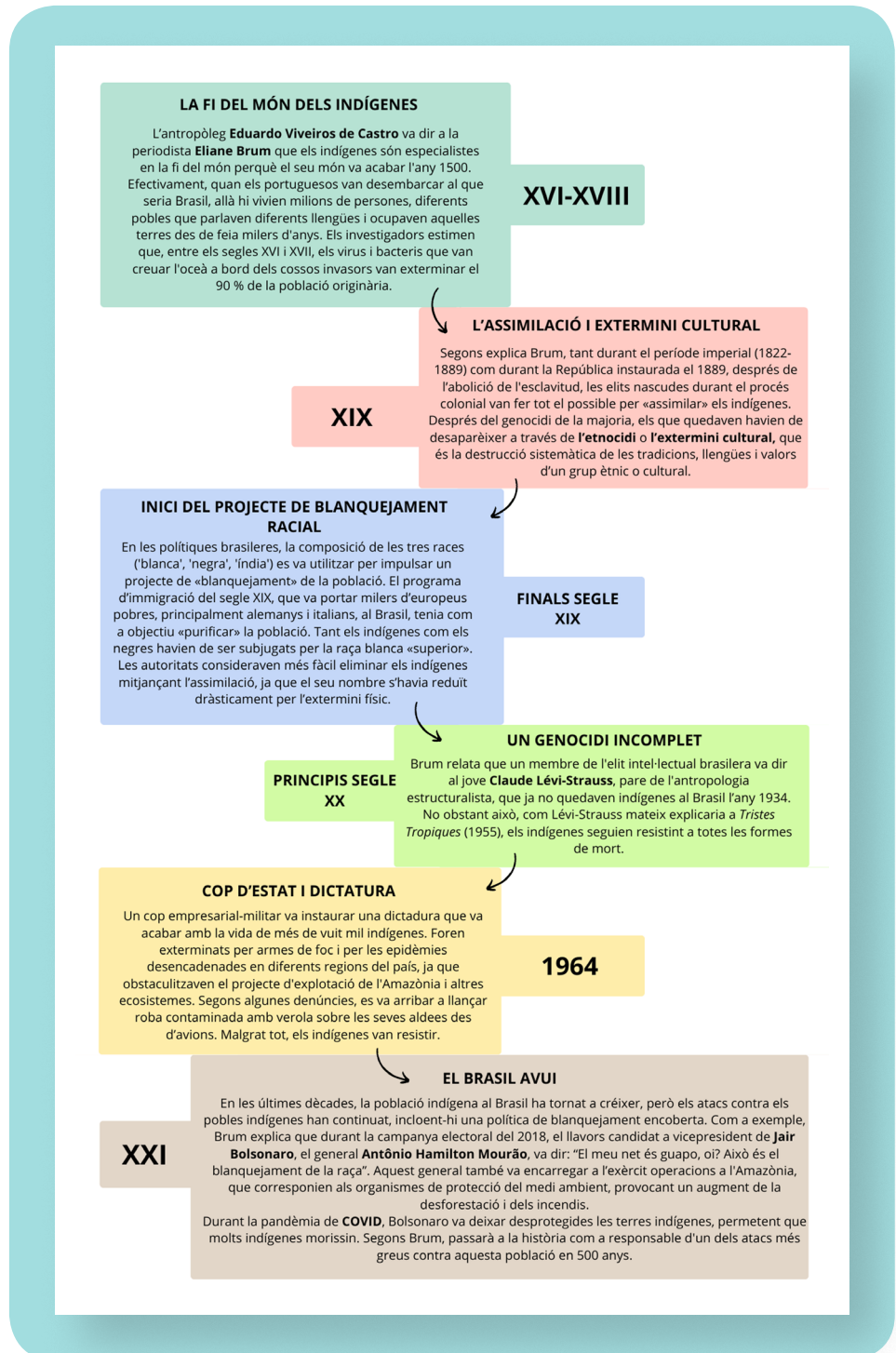
Eliane Brum
© Lilo Clareto

Breu història de la resistència indígena al Brasil

Línia del temps elaborada a partir de les pàgines 74 a 77 del capítol «El fin del mundo no es un fin, es un medio» del llibre d'Eliane Brum *La Amazonia: viaje al centro del mundo* (2024).

Activitat 1

Una «escoltadora» a l'Amazònia

Eliane Brum viu a la ciutat d'Altamira, situada al nord del Brasil. Segons Brum, és la ciutat que «més mata i més desforesta l'Amazònia». ¹ El 2017 s'instal·la al costat del riu Xingu, un afluent de l'Amazones, en plena selva. Allà, conviu amb milers d'indígenes que han hagut de refugiar-se a causa dels efectes de la construcció de la central hidroelèctrica Belo Monte. Llegeix aquests fragments de l'entrevista de Naiara Galarraga Gortázar a Brum per a *El País*. ² Després, contesta les preguntes que trobaràs a continuació.

—

[L'any 2017] es va instal·lar a Altamira. Segons vostè, és la ciutat a «la primera línia del front de batalla més important del nostre temps». Què la va impulsar a fer-ho?

Durant una dècada havia estat seguint de prop famílies expulsades de la selva per [la construcció de la central hidroelèctrica] Belo Monte. Això em va donar una altra percepció de la crisi climàtica. Vaig entendre que vivíem en un moment que requeria crear coses noves, prendre decisions radicals.

Per exemple...?

L'any 2014, en un viatge, vaig conèixer una riberenca que es diu Raimunda Silva. Vam viatjar juntes en una canoa a rem. És la millor manera de fer-ho: és lent i no fas soroll. Bé, de fet, mentre altres remaven, m'explicava històries. La setmana abans, ella havia vist com cremava l'illa on vivia amb el seu marit João. Norte Energia, concessionària de l'obra, havia calat foc a la casa amb tot el que hi havia dins. Tot va quedar reduït a cendres. La Raimunda va cantar

1

Gabi Martínez, «Eliane grita en la selva», *La Vanguardia*, 3 de febrer de 2024.

2

Entrevista publicada en castellà i traduïda al català per a aquest dossier.

a les plantes, demanant perdó per no haver-les pogut salvar. També em va dir que el seu marit havia estat a l'oficina de Norte Energia per negociar, però... què pots negociar, quan no tens elecció? En João, que tenia més de 60 anys, va entendre que a partir de llavors passaria gana. Va tenir un ictus i va intentar convèncer la seva família: volia immolar-se a l'illa per cridar l'atenció del món. Vaig explicar aquesta història a El País i va tenir molt de ressò. Vam impulsar un equip de psicoanalistes per escoltar el patiment dels expulsats, però vaig pensar: «Haig de defensar que l'Amazònia i la natura, on hi ha la vida —i no els mercats—, són el centre del món. Si no canviem radicalment el que entenem per centre i perifèria, no podem afrontar la crisi climàtica.»

Li agrada definir-se, sobretot, com a «escoltadora». Què aprèn dels pobles de la selva?

Que la natura, la vida, gira al voltant de les relacions, no d'individus o grups. Quan veia la selva des d'aquí [São Paulo], per més que llegís, l'entenia com una vegetació densa, exuberant, desforestada. Recordo el primer incendi que vaig veure quan ja hi vivia, quan ja era una persona diferent. Vaig entendre que el que veia eren holocausts. Perquè cada arbre és un planeta connectat a un altre planeta, cadascun amb milions d'éssers vius. I quan veus que la selva crema, moren peresos, moren jaguars, moren guacamais, micos, gripaus, insectes..., alguns amb un dolor insuportable. Assisteixes a holocausts, impotent. I l'endemà, només hi ha silenci. La selva és molt sorollosa, només es revesteix de silenci quan ha mort.

I constata fins a quin punt absolutament tot està connectat.

Entendre la interdependència és molt transformador. No veig casa meva com la meva llar. I això ho vaig aprendre a l'Amazònia. Comparteixo casa meva amb molts altres éssers que viuen amb mi: aranyes, gripaus... Hi ha una espècie de formiga que passa una o dues vegades l'any; un bon dia et lleves i les tens allà davant, caminant en filera. Cada època porta veïns diferents. No matem serps: intentem fer-les fora si són verinoses. També vaig aprendre que un dels principals instruments de lluita, de resistència, és l'alegria. Plorem els morts, però també ballem. El cos no és negat, i tampoc l'amor, el sexe, el plaer de ser cos. Les persones riuen, per més brutal que sigui la situació.

Jo cobria temes de drets humans, però després me'n tornava al meu pis segur. A l'Amazònia, hi ha setmanes que gairebé cada dia passen atrocitats que afecten persones que conec. Negar que vivim una guerra és impossible.

Troba a faltar sentir més forta la veu de Greta Thunberg?

El moviment inspirat per Greta Thunberg és fonamental. Em poso en el lloc d'aquesta generació i ha de ser desesperant veure la teva vida en mans d'adults negacionistes. Jo acompanyo els joves a la selva. El 2019, el primer any de Bolsonaro, vam celebrar l'Amazônia Centro do Mundo. Vam convidar activistes de Fridays for Future, Extinction Rebellion, Pussy Riot..., a venir d'Europa a la selva profunda. Va ser una trobada molt potent amb els líders de la selva. Es va materialitzar el desplaçament del que és centre i el que és perifèria. No sortirem d'aquest abisme fent servir el mateix llenguatge eurocèntric, occidental, blanc, binari i patriarcal que ens ha portat fins aquí. Necessitem situar al centre els valors dels pobles de la selva. És gràcies a aquests valors que la natura sobreviu.

—

Preguntes:

1. Quina concepció del món i dels éssers vius va aprendre Eliane Brum dels pobles originaris de l'Amazònia?
2. *Influencers*, gurus de l'èxit i emprenedors digitals com Elon Musk promouen la idea de l'ésser humà com un individu autònom i autosuficient, que ha de construir-se a si mateix i el seu futur valent-se únicament de la seva voluntat i esforç. El món que presenten és el d'una competència constant entre individus aïllats, on tot ésser viu esdevé o bé una amenaça, o bé un mitjà per assolir l'èxit personal. Com contrastaries aquesta visió amb la idea que Brum ha après a l'Amazònia, segons la qual tot està profundament interconnectat?
3. Brum parla de la necessitat d'«amazonitzar-se». A què creus que es refereix?

Activitat 2

No som tots al mateix vaixell

Llegeix el següent fragment del capítol «NO estamos todos en el mismo barco», del llibre *La Amazonia. Viaje al centro del mundo*, d'Eliane Brum, i contesta les preguntes que trobaràs a continuació.

—

Es un imperativo que definamos con precisión la confrontación de este siglo, en la que la Amazonia desempeña un papel protagonista. A menudo la cuestión se presenta como si la crisis climática hubiera sido provocada por todes y cada une de les humanes. Al convertir la especie en una categoría genérica, las diferencias entre todas las personas que la componen se borran, así como la brutal desigualdad que determinó la tragedia.

Los humanos que han consumido el planeta son una minoría rica, mayoritariamente blanca, localizada en el norte del globo —en particular en Europa y Estados Unidos—, vinculada a las élites financieras extractivas de los países del Sur, la mayoría de los cuales fueron convertidos en naciones por el proyecto colonial. Los humanos que consumieron el planeta fueron los mismos que hoy levantan muros y multiplican las barreras legales para impedir que las víctimas de su colonialismo entren en su territorio. Quienes devoraron la Tierra y hoy construyen cercas cada vez más infranqueables son los que ocasionaron millones de refugiados climáticos, que en las próximas décadas se multiplicarán. Actualmente utilizan su poder para convertir a las víctimas en amenaza, con el apoyo de la población asustada y empobrecida de sus propios países. De nuevo, es a los negros y a los indígenas, a los más pobres y a las mujeres, a los que el sobrecalentamiento global y la pérdida de la biodiversidad golpean primero y con mucha más violencia. Es lo que la Organización de Naciones Unidas denomina «*apartheid* climático» y afecta a todo el planeta.

Una de las mayores mentiras de este siglo es la manida afirmación de que «estamos todos en el mismo barco frente al cambio climático». No lo estamos. En absoluto. Como tampoco lo estábamos durante la pandemia de coronavirus, que desde el principio mató a más negros y pobres. Como tampoco lo estaremos en las pandemias que vendrán, consecuencia de la destrucción de la naturaleza y de la circulación de personas y mercancías propia de los procesos capitalistas.

El hecho que debe afirmarse alto y claro siempre que sea posible es que, para hacer frente a la crisis climática y adaptarse a ella, la mayoría cuenta con barquitos de papel mientras que la minoría que provocó el desastre posee yates de lujo con tecnología punta. Mientras crece el número de refugiados climáticos debido a las sequías e inundaciones, así como el hambre y la violencia que siguen su estela, los multimillonarios construyen búnkeres en «paraísos» como Nueva Zelanda para protegerse de las alteraciones climáticas y de la violencia ejercida por los desamparados que estas provocarán. Y para, por supuesto, mantener intactos sus privilegios incluso en el fin del mundo. Apocalipsis, sí, pero en un ambiente climatizado y bebiendo vinos exclusivos.

Eliane Brum, *La Amazonia. Viaje al centro del mundo* (Salamandra, 2024), pàg. 72-73.

—

Preguntes:

1. L'autora ens confronta a una realitat sovint emmascarada pels discursos contemporanis: no tots els humans som igualment responsables de la crisi climàtica. A què es refereix?
2. Com descriu Brum els humans responsables de la catàstrofe climàtica?
3. A partir del text, podries definir el concepte «apartheid climàtic»? Després, busca'n la definició en un diccionari en línia i compara-la.

4. L'autora compara les conseqüències del canvi climàtic amb les de la pandèmia del coronavirus de la covid19. Podries explicar en què s'assemblen i com es relacionen amb processos històrics com ara l'esclavitud, el racisme i el colonialisme?
5. Quin paper creus que hauria de tenir l'1 % més ric del món en la lluita contra el canvi climàtic i en l'ajuda als refugiats climàtics?
6. Amb la resta dels companys i companyes, investigueu les accions que han fet els moviments socials per responsabilitzar els països rics, i sobretot els empresaris rics, del canvi climàtic. Després, penseu conjuntament quines mesures es podrien prendre per forçar-los a assumir la seva part de responsabilitat.

Activitat 3

La lluita contra el projecte hidroelèctric de Belo Monte

L'any 2010, el Govern de Luiz Inácio *Lula* da Silva va licitar la construcció de la central hidroelèctrica de Belo Monte al riu Xingu. Aquest projecte, concebut durant la dictadura que va patir el Brasil entre els anys 1964 i 1985, no s'havia pogut executar abans a causa de la resistència dels pobles indígenes, especialment del poble kayapó, i dels moviments socials de la regió d'Altamira. La reactivació del projecte per part d'un Govern considerat «progressista» mostra com la visió d'explotar l'Amazònia travessa tot l'espectre ideològic. Belo Monte ha causat molta destrucció a la selva i a les comunitats que hi viuen, incloent-hi els riberencs,¹ que lluiten per destruir la presa i recuperar el seu riu i la seva forma de vida.

Llegeix el següent fragment del capítol «entres de la selva» del llibre *La Amazonia. Viaje al centro del mundo* (2024), d'Eliane Brum, on la periodista analitza el cas de Belo Monte. Després, contesta les preguntes que trobaràs a continuació.

—

Belo Monte, la hidroeléctrica represora de vidas, violó y viola cada día más la selva y a los que son selva. Entre ellos están los ribereños, a quienes les gustaría destruir la presa y liberar el río para que sus vidas vuelvan a fluir. [...] Llamaron a esta monstruosidad humana

3

Quan parlem dels pobles tradicionals de l'Amazònia, cal tenir en compte tres tipus principals de comunitats: els riberencs, els quilomboles i els indígenes. Els riberencs viuen al llarg dels rius de l'Amazònia i depenen de la pesca, l'agricultura de petita escala i la recollecció de recursos naturals. Els quilomboles són descendents d'africans esclavitzats que van fugir i van establir comunitats autònomes en zones remotes de la selva. Conserven les seves pròpies tradicions culturals i històries d'origen, i tenen una relació estreta amb la natura. Els indígenes són els pobles originaris de l'Amazònia, que viuen sovint en grups aïllats. El que tenen en comú totes aquestes comunitats és la seva relació amb la selva i la naturalesa.

Belo Monte, porque el acto de nombrar las cosas también contiene violencia. El sadismo de llamar «bella» a un arma de destrucción también contiene placer. Y así, el pueblo aplastado por esta presa ha resistido también a través de las palabras dándole un nuevo nombre al carcelero del Xingú: Belo Monstro.

Belo Monstro es una central hidroeléctrica que solo produce energía durante unos meses, porque el resto del año el agua del Xingú merma. Se seca. Se esconde.

Belo Monstro es una construcción de ruinas.

Brasil es un gran constructor de ruinas.

Brasil construye ruinas de dimensiones continentales.

Hace algún tiempo me preguntaron que diría el río si pudiera hablar. Pero cuando el río habla, no le entendemos. Hay que habitar la piel del río para escucharlo. Pero los blancos que lo habitan no son más que microbios, a veces hongos, una pequeñez que vive en los poros del río. Caminamos sobre la carne del río, pero no lo habitamos realmente, porque no llegamos a entender el idioma del río. Para nosotros el ruido es indistinguible.

Y luego se dinamita el río.

Ese lenguaje los blancos sí lo identificamos.

Y hay dolor lejano.

Y todo queda en silencio.

El río no está del todo muerto. Pero suena a muerto. Porque ya no oímos ni el rumor. El silencio del Xingú emite un sonido terrible. Nos deja en suspense, suspendidos. El silencio del Xingú es una inminencia de algo. Al borde de.

En ese punto estamos.

En la víspera.

El Xingú es hoy una víspera.

Los indígenas lo saben. Los ribereños lo saben. Los blancos no lo saben.

ELIANE BRUM, *La Amazonia. Viaje al centro del mundo* (Salamandra, 2024), pàg. 83-86.

—

Preguntes:

1. Per què creus que Eliane Brum recorre a la poesia per parlar de la violència comesa al riu Xingú? Quins efectes té aquesta tria en la manera com percebem el riu i la seva situació?
2. Brum estableix una diferència entre els indígenes i els riberencs, per un costat, i els blancs, per un altre. Al principi del llibre, la periodista defineix la blancor com una existència violenta.⁴ Quins elements i metàfores del text fan referència a aquesta violència blanca?

4

Eliane Brum defineix «blanc» en relació amb allò que el poble indígena ianomami anomena «napè», que significa alhora «enemic» i «blanc», i que el xaman ianomami Davi Kopenawa anomena «menjadors de selva». Brum defineix la blancor com a «productora, reproductora i sustentadora de privilegis». Afirmar que, per molt ètics que puguem ser com a individus blancs en un país racista, la nostra condició de blancs ens porta a viure una experiència quotidiana que ens revela la nostra violència simplement per existir. En primera persona, Brum afirma: «Soy violenta por el mero hecho de haber nacido en Brasil en vez de Italia, porque las élites brasileñas decidieron blanquear el país importando hombres y mujeres blancos como mis bisabuelos. Cuando a mi alrededor los negros tienen peores empleos y salarios, la peor salud, la peor educación, la peor casa, la peor vida y muerte, yo, como mujer blanca, existo violentamente aun sin ser una persona violenta» (Brum, 2024, 18).

L'Amazònia, posar la vida al centre

3. Com expressen els riberencs la seva resistència al projecte de Belo Monte a través del nom que li donen?
4. Quines conseqüències descriu la periodista, en el fragment sobre la construcció de la central hidroelèctrica de Belo Monte, per a la selva i les comunitats locals?
5. Com interpretes el «silenci del Xingu», en el context de les lluites dels pobles riberencs i indígenes?

Activitat 4

Un canvi radical

En aquest fragment, la periodista i activista ens parla d'Amazônia Centro do Mundo («Amazònia Centre del Món»), un moviment global connectat amb altres moviments com Fridays for Future i Extinction Rebellion. Brum el defineix com un concepte i un moviment que exigeix recol·locar l'Amazònia al centre, no només planetari sinó també polític, social i filosòfic. Això implica un canvi radical en la manera com mirem, pensem i parlem del món, i escoltar els pobles indígenes — sovint relegats als marges—, que tenen un coneixement essencial per resistir la destrucció i viure en harmonia amb la natura.

Llegeix el següent fragment del capítol «Amazonia, centro del mundo», del llibre *La Amazonia. Viaje al centro del mundo* (2024) d'Eliane Brum, i contesta les preguntes que trobaràs a continuació.

—

La Amazonia es la mayor selva tropical del planeta y, al mismo tiempo, un símbolo de un cambio radical en la forma de pensar y de concebir las humanidades (ahora en plural) como planeta. No solo en nuestra forma de pensar, sino en la estructura misma del pensamiento. «Amazonizarse» es un verbo activo y reflexivo al mismo tiempo que exige el desplazamiento de los centros geopolíticos, y también una transformación en la estructura misma del pensamiento, una transfiguración del lenguaje.

El colapso climático es el resultado de una manera de entender el mundo que se ha definido abrumadoramente por un pensamiento binario, blanco, occidental y masculino. [...]

No es posible afrontar la crisis climática con el mismo pensamiento que gestó la crisis climática. El futuro depende de nuestra capacidad para transformar radicalmente la forma en que nuestra especie se relaciona consigo misma y con lo que llama «naturaleza». Para ello

no solo es necesario generar otros conocimientos, sino también otra estructura de pensamiento e incluso otro lenguaje.

Esta es la segunda propuesta del movimiento Amazonia Centro del Mundo, tal y como yo lo entiendo: desplazar las centralidades también en los ámbitos de la raza, el sexo y el género. Y, lo que es muy importante, desplazar las centralidades en el campo de las especies, estableciendo una alianza entre humanos-naturaleza y más-que-humanos contra humanos-depredadores. [...]

La tercera propuesta es forjar una alianza entre los pueblos-selva y los pueblos-deforestados o, para ampliar esta idea, entre los pueblos-naturaleza y los pueblos-convertidos-en-pobres. Restaurar la centralidad de las llamadas «periferias urbanas» es tan necesario como restaurar la centralidad de las periferias de la naturaleza.

ELIANE BRUM, *La Amazonia. Viaje al centro del mundo* (Salamandra, 2024), pàg. 356-357.

—

Preguntes:

1. Què significa la divisió entre «centre» i «perifèria», quan parlem d'Occident com a «centre» i de la resta del món com a «perifèria»?
2. Quina relació estableix l'autora entre el col·lapse climàtic i el pensament occidental (blanc, binari, masculí)? Pots pensar en termes que defineixin aquesta visió, com ara «dominació», i en quins en serien els antònims?
3. Brum suggereix que cal crear una nova estructura de pensament i un nou llenguatge que mostri la realitat que, com hem vist a l'activitat 2, «no som tots al mateix vaixell».

L'Amazònia, posar la vida al centre

4. En aquest sentit, com interpretaries els termes *humanes-natureza*, *más-que-humanes* i *humanes-depredadores*?
5. El moviment Amazônia Centro do Mundo estableix aliances amb altres lluites socials per evitar el col·lapse climàtic. Et resulten familiars altres lluites socials que duen a terme accions en el territori català o espanyol?
6. Si no és així, fes una breu recerca per trobar-ne exemples (com ara Futuro Vegetal) i reflexioneu sobre l'impacte que poden tenir accions fetes des del «centre global».

Bibliografia

- Brum, Eliane. *Amazonia. Viaje al centro del mundo*. Barcelona: Salamandra, 2024.
- Galarraga Gortázar, Naiara. «Eliane Brum, periodista y activista por el clima: “El capitalismo ha destruido nuestro instinto de supervivencia”». *El País*, 6 de gener de 2024.
https://elpais.com/eps/2024-01-06/eliane-brum-periodista-y-activista-por-el-clima-el-capitalismo-ha-destruido-nuestro-instinto-de-supervivencia.html?event_log=regonetap
- Martínez, Gabi. «Eliane grita en la selva». *La Vanguardia*, 3 de febrer de 2024.
<https://www.lavanguardia.com/cultura/culturas/20240203/9508562/eliane-grita-selva.html>

